

CƏNUB BÖLGƏSİNİN – LƏNKƏRAN TƏBİİ VİLAYƏTİNİN LANDŞAFTLARININ MÜHAFİZƏSİ

Xülasə

Cəmiyyətin sürətlə inkişaf etdiyi və böyük elmi-texniki tərəqqi dövrü olan XXI əsrdə təbiətlə insan arasındakı münasibətlər pozulmuşdur. Bu isə ekologiyamız üçün təhlükəli vəziyyət yaratmışdır. İnsanlar təbii komponentlərə, yəni torpağa, suya, bitki örtüyünə, heyvanat aləminə, atmosfərə və s. güclü təsir göstərmiş, təbiətə sağalmaz yaralar vurmuşdur.

Bütün bunların qarşısını almaq üçün xalq arasında ekoloji bilikləri artırmaq, ekoloji təhsili genişləndirmək elm adamları və dövlət qarşısında duran ən aktual problemlərdəndir. Son dövrlərdə Azərbaycanda turizm və rekreasiya işləri ilə bağlı təbiətin bütün komponentlərinə antropogen təsirlər artmışdır. Buna görə də respublikamızın ərazisində bir sıra bitki növləri azalmış, heyvanat aləmində bəzi növlərin nəslə kəsilmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdır.

Bu tədqiqat işində Lənkəran təbii vilayətində landşaftların mühafizəsi istiqamətində yaradılan qoruq və yasaqlıqların təbii ehtiyatlarının qorunmasına dair məlumatların informativliyi qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: *qoruq, yasaqlıq, Milli Park, azonallıq, intrazonallıq, dəmir ağacı, relik, endemik, rekreasiya, ekologiya*

Bakhtiyar Jumi Maharramov

Landscape protection of the southern region – Lankaran natural province

Abstract

In the 21st century, which is a period of rapid development of society and a period of great scientific and technical progress, the relationship between nature and man has been disrupted. This has created a dangerous situation for our ecology. Humans depend on natural components, i.e. soil, water, vegetation, animal world, atmosphere, etc. had a strong impact and inflicted irreparable wounds on nature.

In order to prevent all this, increasing environmental knowledge among the people and expanding environmental education are among the most urgent problems facing scientists and the state. In recent times, anthropogenic effects on all components of nature have increased in connection with tourism and recreation in Azerbaijan. Therefore, a number of plant species have decreased in the territory of our republic, and some species in the animal world are facing the threat of extinction.

In this research work, the informativeness of the information on the protection of the natural resources of the reserves and sanctuaries created in the direction of the protection of landscapes in the Lankaran natural province was evaluated.

Keywords: *reserve, sanctuary, National Park, azonal, intrazonal, ironwood, relict, endemic, recreation, ecology*

Giriş

Cənub bölgəsinin – Talışın təbiətinin təbii landşaftlarının öyrənilməsi Azərbaycanın xalq təsərrüfatının yaxşılaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan hökuməti elmin qarşısında təbiəti mühafizədə mövcud metodların daha da təkmilləşdirilməsi, yeni, daha əhəmiyyətli metodların aparılması və təbii sərvətlərdən kompleks istifadə etməklə ətraf mühitin mühafizəsi məsələsini qarşıya qoymuşdur. Qəbul olunmuş dövlət proqramında təbiəti mühafizə haqqında deyilir: “Torpaq örtüyünü,

onun dərin qatlarını, bitki və heyvanat aləmini, hava və su hövzələrinin mühafizəsini genişləndirmək” (Budaqov, 1977:73).

Lənkəran təbii vilayəti müxtəlifliyi və kənd təsərrüfatının inkişafının perspektivləri ilə Azərbaycanda diqqəti cəlb edən fiziki-coğrafi rayonlardan biri hesab olunur. Cənub bölgəsi – Lənkəran fiziki-coğrafi rayonu respublikamız üçün çox böyük iqtisadi əhəmiyyətə malikdir.

Burada iqlim şəraiti, torpağın müxtəlifliyi, müxtəlif təsərrüfat sahələrinin – çayçılığın, subtropik bitkiçiliyin, çəltikçiliyin, tərəvəzçiliyin, maldarlığın inkişafına şərait yaratmışdır. Cənub bölgəsi – Talışın təbii landşaftlarının mühafizəsi istiqamətində qoruq, yasaqlıq və Milli Parkların yaradılması istiqamətində dövlət proqramları hazırlanır və ciddi işlər görülür (Daşdıyev, 2010:140).

1928-30-cu illərdən başlayaraq günümüzədək təbii komponentlərə antropogen təsirləri nəzərə alaraq respublikamızda təbiətin mühafizəsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Bunlardan ən önəmlisi respublikamızın ayrı-ayrı ərazilərində qoruq və yasaqlıqlar yaradılmışdır. Respublikamızda təbii mühafizə obyektlərinin ümumi sahəsi 485029 hektar və ya ərazimizin 5,1%-ni təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının nadir bitki və heyvanat növlərini və eləcə də landşaftların digər komponentlərini qoruyub saxlamaq məqsədilə 11 qoruq, 24 yasaqlıq və 9 Milli Park təşkil olunmuşdur (Əliyev, 1982:176).

Cənub bölgəsi – Talışın təbiətinin mühafizəsi məqsədi ilə ərazidə qoruq və yasaqlıqlar təşkil olunmuşdur. Məqalədə cənub bölgəsinin əsas qoruq və yasaqlıqları, həmçinin təbiətin mühafizəsi istiqamətində görülən işləri işıqlandırmaya çalışacağıq.

Qızılağac dövlət qoruğu – Xəzərin qərb sahilində Azərbaycanın ərazisində 38°50` ilə 39°20` şimal enlikləri və 48°50` - 49°13` şərq uzunluqları arasında yerləşir (İbrahimov, 2011:255).

Hazırda qoruğun sahəsi 88 min hektardır. Bunun 52% su sahəsindən, 48% quru sahəsindən ibarətdir. Qoruğun ərazisi inzibati cəhətdən Lənkəran rayonu ərazisindədir. Qızılağac qoruğu Böyük körfəzi tamamilə, Kiçik körfəzi isə qismən əhatə edir. Qoruğun ayrılmaz hissəsi olan və Qızılağac körfəzindən cənub-qərbə doğru dil şəklində uzanan Sarı yerləşir. Coğrafiyaşünas Z.Şirvani yazır: “Sarı Xəzər dənizi içərisində Salyan limanından beş fərsəx məsafədə olan kiçik bir adadır (İbrahimov, 2006:95).

Rusiyadan gələn gəmilər üçün dayanacaq yeridir. O, təxminən 2 əsr bundan qabaq, təxminən 1745 və 1746-cı illərdə abad olmuşdur” (Kərəmov, 1977:182).

Hazırda Sarı yarımadasının şimal hissəsi körfəz boyunca sahilə doğru uzanır, cənub hissəsi isə körfəzi iki hissəyə ayırır:

1. Kiçik Qızılağac
2. Böyük Qızılağac

Qızılağac qoruğunun coğrafi mövqeyi, relyefi onun iqliminin formalaşmasına böyük təsir göstərir. Ərazi Aralıq dənizi subtropik iqlim qurşağında yerləşməklə iqlim xüsusiyyətlərinə görə həmin qurşağa çox oxşayır. Ərazinin şimal və cənub hissələrinin iqlimi bir-birindən fərqlənir:

- a) Cənub hissəsi Lənkəran ovalığının rütubətli subtropik iqlimi;
- b) Şimal hissəsi Salyan çölünün quru subtropik iqlimi.

Qoruğun ərazisində ümumi günəş radiasiyanın illik miqdarı 130-135 kkal bərabərdir. Qoruqda ən yüksək temperatur iyul-avqust aylarında müşahidə olunur. Bu aylarda orta aylıq temperatur +25°C çatır. Qışda temperatur kəskin aşağı düşür. Yanvarın orta temperaturu +3,7°C olur. Qoruqda orta illik temperatur +14,9°-dən aşağı düşür. Havanın rütubətliyi, temperaturu, buxarlanma, kondensasiya prosesləri hava kütlələrinin tərkibi və onların intensivliyi ilə bağlıdır. Nisbi rütubətliyin bu yüksək qiyməti qış aylarında müşahidə olunur (Məmmədov, Xəlilov, 2005:879).

Qoruğun torpaqları Azərbaycanın düzən torpaqları içərisində öz təbii tarixi şəraitinə görə fərqlənmir. Şimal-qərb hissədə qoruğa qovuşan Salyan çölünün bir hissəsi yaxın geoloji dövrdə dəniz sularından azad olmuşdur. Bu isə ərazinin torpaq və bitki örtüyünün formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Ümumiyyətlə, qoruğun düzənlik relyefində çox da dərin olmayan qalın torpaq qatında bozumlu, qleyli, plastik və gilli torpaq növləri vardır. Qoruğun alçaq relyef sahələrində boz-çəmən torpaqları geniş yayılmışdır. Bu torpaqlar içərisində tünd-çəmən, açıq çəmən, allüvial çəmən torpaqları yayılmışdır.

Ərazinin təbii şəraitinin inkişaf tarixi bitki örtüyünün formalaşmasına, rəngarəngliyinə, növ tərkibinin müxtəlifliyinə böyük təsir göstərmişdir. Qoruğun ərazisində 157-yə qədər bitki növü mövcuddur. Qoruğun dəniz dalğalarının altında qalan hissələrində bitki aləmi demək olar ki, yoxdur. Dənizdən azad olan hissələrdə: İran sarmaşığı, Hindistan bağayarpağı, smolevka bitkisi, böyürtkən, nazıkyarpaq qumotu, dəvəyarpağı bitir. Kiçik körfəz bitki örtüyü ilə zəngindir. Belə bitkilərdən suçiçəyi, buynuzyarpaq su lələyi, su qamışını göstərmək olar. Qoruğun bitki aləmi xüsusən onun çöllük hissəsində daha zəngindir. Qoruğun ətraf sahələrində ağac bitkiləri nar, əncir, talkik və çinar ağacları geniş yayılmışdır (Mustafayev, 1970:199).

Yer kürəsinin ən zəngin guşələrindən olan Qızılağac qoruğu quş və heyvan növlərinin yaşaması və yayılması üçün əlverişlidir. Qızılağac qoruğunu “quşlar diyarı” adlandırmaq daha düzgün olar. Burada Avropanın şimalından, Sibirdən, Uraldan, Qazaxıstandan, Qara və Ağ dəniz sahillərindən qışlamaq üçün milyonlarla su və bataqlıq quşları uçub gəlir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, bu qoruqda 180-190 növə qədər müxtəlif quşlar qışlayır. Bunlardan 60 növü su, 33 növü bataqlıq, 34 növü meşə, 32 növü çəmən və cəngəllik, 16 növü isə çöl quşlarıdır. Körfəzin sahil boyu ərazilərində yerli sığırçinkimilər, torağayın müxtəlif növləri, boz, çöl və tarla kəkili və oynayan çoxrəxçil səciyyəvidir. Qamış və bataqlıq sahələrdə ancaq Azərbaycanda yaşayan və kəklik boyda olan turaca rast gəlinir. Qoruğun ərazisində dəstə halında 200 mindən çox çaydanlar və kürək ayaqlılar yaşayır. Burada ağ vağ, qarıltağ, misir vağları, kiçik qarabatdağ və s. yaşayırlar. Qoruğun ətraf sahələrində müxtəlif növ qağayılar, cüllütlərə rast gəlinir. Qoruqda qazların 4 növü: boz, qaşqa ağbaş qaz və qırmızıdöş qazlar yaşayır.

Qoruğun su hissəsində 31 növ balıq vardır. Kiçik Qızılağac körfəzində 25 növ balığa təsadüf edilir. Onlardan 12 növü vətəgə əhəmiyyətli balıqlardır. Bunlara gülmə ziyad və çəki balıqlar aid edilir. Qoruğun ərazisində suda-quruda yaşayanlardan yaşıl quru qurbağası, göl qurbağası və ağac qurbağası yayılmışdır. Ən çox yayılan sürünənlərdən isə bataqlıq tısbağası, zolaqlı kərtənkələ, oxbaş ilan, koramal, su ilanı, gürzə misal ola bilər.

1931-1932-ci illərdə qoruğa yeni heyvan növü – qunduz buraxdılar. Bu isə müsbət nəticə vermədi. 1935-ci ildə şaxtalar nəticəsində qunduzlar məhv oldu. 1959-cu ildə Kiçik körfəzin şimal-şərq hissəsinə yenidən qunduz buraxdılar. Qunduzlar yerli şəraitə uyğunlaşaraq çoxaldı və sayları ildən ilə artdı. Qoruğun ərazisində yırtıcı heyvanlar da yaşayır. Burada ən çox yayılan canavar, tülkü, çaqqal və çöl pişikləridir. Bu vəhşi heyvanlar qoruğun ornitofaunasına – quşlara o qədər də təhlükə yaratmır.

Hirkan qoruğu – Lənkəran və Astara inzibati rayonlarının ərazisində 1936-cı ildə dekabr ayında rütubətli subtropik landşaftı mühafizə etmək məqsədi ilə təşkil olunmuşdur. Qoruğun sahəsi bir neçə dəfə dəyişdirilmiş və 886 hektardan 2906 hektara çatdırılmışdır. Qoruğun 2815 hektarı, yəni 96,9% dağlıq əraziləri əhatə edir və dəniz səviyyəsindən 15-20 metrədən 980 metrə qədər yüksəkliklərə çatır. Qoruğun düzən hissələrində olan meşəliklərdə uzun müddət Moskva alimləri və tələbələri tədqiqat işləri aparmışlar. Həmin ərazi xalq arasında “*Moskva meşəsi*” adlanır. Bu ərazi təxminən 91 hektar və ya 3,1% ərazini əhatə edir. Burada MDB ərazində yeganə Hirkan tipli düzən relikt meşələri geniş yayılmışdır. Qoruğun ərazisi dağlıq və düzənlik relyef formasına malikdir. Qoruğun ərazisindən Vaşarud, Telman, Dızdaru və başqa kiçik çaylar keçir. Bu çaylar ərazini kəskin parçalamış və geniş dərələr əmələ gətirmişdir.

Qoruğun iqlimi Talışın rütubətli subtropik iqlimi ilə səciyyələnir. Havanın orta illik temperaturu 12-14°, yanvar ayının orta temperaturu 1-3,7° arasında dəyişir. Ən isti ay iyul ayıdır. İyulun orta temperaturu +22°-24° arasındadır. Mütləq maksimum temperatur +38° olur. Yağıntılardan illik miqdarı 900-1400 mm arasında dəyişir.

Qoruğun torpaqları şaquli istiqamətdə dəyişir. Düzən ərazilərdə qleyli, podzol- sarı torpaqları, tədricən yuxarı qalxdıqca dağ-meşə sarı torpaq tipləri yuxarılarda boz-dağ-meşə torpaqlarından təşkil olunmuşdur.

Hirkan qoruğunun bitki örtüyü zəngindir. Əsasən meşələrdən ibarətdir. Qoruğun 99,8% meşə ilə örtülüdür. Qoruğun faunasını təşkil edən 150 növün 36 növü endemik və relikt bitkilərdən ibarətdir. Bir çox kol və ağac növləri keçmiş SSRİ-nin “Qırmızı kitabı”na düşmüşdür. Bunlardan Lənkəran güləbşirini, məxməri gərməşor, xəzərlələyi, şabalıdyarpaq palıdı, vələsyarpaq azat, əncir, meyvəqanadlı yabanqoz, ürək yarpaq, qızılağac, dəmirağac, Hirkan şümşadı, Qafqaz xurması, nar,

Hirkan bizotu, enliyarpaq murdarça, Postuxov daşsarmaşığı, Hirkan pirkalı və s. göstərmək olar. Hirkan meşələri çoxyarusludur. 1-ci yarusda 30-35 metrə çatan şabalıdyarpaq palıd və Qafqaz gələsi yer tutur. 2-ci yarusda 15-20 metr hündürlüyə çatan dəmirağacı və 3-cü yarusda yemişan bitkisinin müxtəlif növləri yer alır. Hirkan meşələrində “yaşlı” ağaclar geniş yayılmışdır. Belə ki, palıd 150 il, vələs 130, dəmirağacı 120 il yaşaya bilir. Qoruğun düzənlik hissələrində, əsasən, şabalıdyarpaq palıd, azat, Hirkan qovağı, ağcaqayın, dəmirağac, söyüd, göyrüş, yalanqoz və s. bu kimi ağaclar qarışıq halda bitir. Ağaclarla yanaşı burada ot bitkilərinə də rast gəlinir (İbrahimov, Əsədov, 2015:335).

Qoruğun heyvanat aləmi, əsasən, məməlilərdən, quşlardan, onurğasızlardan, reptellərdən, sudaquruda yaşayanlardan təşkil olunmuşdur. Burada yaşayan heyvan növlərindən bəziləri hələ də zəif öyrənilmişdir. Qoruda 40-a qədər quş növü qeydə alınmışdır. Bunlardan 25 növü daimi “sakinlər”dir. Hirkan qoruğunda 18 növ məməli qeydə alınmışdır. Qaban, cüyür, porsuq, qamış pişiyi, tülkü, canavar, çaqqal, oxlu kirpi, gəlinçik, daşlıq dələsi, su samuru, vaşaq, bəbir, qonur ayı, zolaqlı kaftar, xallı maral və yenot yaşayır. Son zamanlarda Hirkan meşələrində qurulmuş kameralarda pələng qeydə alınmışdır. Əvvəllər burada pələngin yaşaması ədəbiyyatlarda qeyd olunmuşdur. Son zamanlarda onlar yoxa çıxmışdır. Təbiətin mühafizə olunması pələngin yenidən Hirkan meşələrində yaşamasını təmin etmişdir (Əliyev, Həsənov, 1972:99).

Respublikamızda təbiətin mühafizəsi istiqamətində daim dövlət proqramları qəbul olunmuş və qoruqların yaradılması ilə yanaşı müvəqqəti qorunan sahələr – yasaqlıqlar da yaradılmışdır. Yasaqlıqların başlıca vəzifə və funksiyaları ərazinin təbii heyvan, quş və bitkisini qorumaq, onların bərpasını və səmərəli artımını təşkil etmək, kompleks biotexniki tədbirlər həyata keçirmək, ov heyvanları və quşların sıxlığını, buna müvafiq ov normalarını müəyyənləşdirmək, digər qabaqcıl yasaqlıqların təcrübəsini yaymaq, ov təsərrüfatı ilə əlaqədar olan elmi-istehsalat tədbirləri görmək və s. ibarətdir. Bizim cənub bölgəsində – Lənkəran təbii vilayətinin təbiətini mühafizə etmək məqsədi ilə yasaqlıqlar da təşkil olunmuşdur.

Zuvand yasaqlığı – 1969-cu ilin iyulunda Lerik və Yardımlı rayonları ərazisində yaradılmışdır. Yasaqlıq Talış dağlarının şimal-şərq yamacında, Lənkəran və Viləşçay hövzəsinin yuxarı hissəsində yaradılmışdır. Yasaqlıq 1400-2500 metr mütləq hündürlüklər arasındadır. Yasaqlıq dağ-quru bozqır şəraitində bezoar keçisi, kəklik və s. heyvan və quşların qorunması məqsədi ilə yaradılmışdır. Yasaqlığın ümumi sahəsi 15 min hektara bərabərdir. Bu respublika ərazisinin 0,17%-ni və respublikamızdakı yasaqlıqlarının ümumi sahəsinin isə 6,2%-ni təşkil edir. Yasaqlığın ərazisi quru bozqır sahələrin əsasən müxtəlif otlu və seyrək arid kollu təbii landşaft sahələrindən ibarətdir. Yasaqlıq dağlıq relyefə malik olan Zuvand çökəkliyində yerləşir. Çökəklik qərb hissədə Ərdəbil çökəkliyi vasitəsi ilə İran yaylasına keçir. Zuvand çökəkliyi çox vaxt xüsusilə yay aylarında cənubdan gələn isti hava kütləsinin təsirinə məruz qalır.

Bununla əlaqədar Zuvand çökəkliyinin iqlimi-yayı quraq keçən dağ-yarımsəhra və quru bozqır iqlimə malikdir. Burada yay isti quru, qışı isə sərin və az rütubətliyi ilə səciyələnilir. Havanın orta illik temperaturu +8°-yə bərabərdir. Yanvar ayı (0-4°), iyul ayında 16-18° temperatura malikdir. İllik yağıntının miqdarı 400 mm, buxarlanma 700 mm-dən artıqdır.

Zuvand yasaqlığı bitki örtüyü ilə kasıbdır. Əsasən quru bozqır bitkiləri və dağ kserofit bitkiləri üstünlük təşkil edir. Tərkib etibarı ilə yabanı dənli və paxlalı-dənli bitki qruplarından ibarətdir. Dağ kserofit kolluqlarda gəvən, akanfilimon, itburnu və tək-tək hallarda ardıc kollarına rast gəlinir.

Torpaqları, əsasən, dağ-şabalıdı torpaqlardır. Zuvand çökəkliyinin mərkəzi hissəsində dellüvial yamaclarda tipik şabalıdı torpaqlar mövcuddur.

Yasaqlığın ərazisində heyvanat aləmi kasıbdır. Burada dağ keçisi, çöl donuzu, dovşan, canavar, tülkü və s. heyvanlar, quşlardan isə ən çox kəklik yaşayır.

Zuvand çökəkliyində landşaftın azonallığı müşahidə olunur. Zuvand çökəkliyində landşaftın qorunması üçün lazımi tədbirlərin görülməsi vacibdir. Yasaqlıq elm adamları tərəfindən daha dəqiq öyrənilməli və antropogen təsirin azalması istiqamətində dövlət tədbirləri aparılmalıdır.

Kiçik Qızılağac yasaqlığı – Kiçik dövlət təbiət yasaqlığının sahəsi 10,7 min hektara bərabərdir. Yasaqlıq 1978-ci ilin fevralında Lənkəran rayonu ərazisində Kiçik Qızılağac körfəzinin orta və cənub hissəsində yaradılmışdır. Kiçik Qızılağac yasaqlığı Qızılağac qoruğunun tərkibində 1976-cı ildə UNESCO-nun siyahısına əsasən su quşlarının yaşama yerləri kimi beynəlxalq əhəmiyyəti olan sulu-

bataqlıq yerlər haqqında Konvensiyanın su-bataqlıq regionunun biri kimi daxil edilmişdir. Yasaqlıq Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında yerləşmişdir. Yasaqlığın şimal hissəsi mülayim və mülayim-isti iqlim, cənub hissəsi isə mülayim quru və yay iqlimi şəraitində yerləşir. Yasaqlığın ərazisində boz çəmən və çəmən bataqlıq torpaqları mövcuddur. Körfəzin sahilləri isə duzlu şoran torpaqlarla örtülmüşdür. Yasaqlığın yerüstü florası nisbətən kasıbdır. Bataqlıq əraziləri qamış və kollarla örtülüdür.

Kiçik Qızılağac körfəzinin sahəsi 15 min hektara bərabərdir. Körfəzin şimal hissəsinin 5 min ha-ı Qızılağac dövlət qoruğunun ərazisinə daxildir. Qalan hissə isə Kiçik Qızılağac yasaqlığına aiddir. Kiçik Qızılağac yasaqlığında su çiçəkləri, buynuzyarpaq, sulələyi və s. sualtı bitki örtüyü yaranmışdır. Yasaqlıq ərazisində siyənək, kütüm, çəki, baxa, sıf, çapaq, kefal, xul və s. balıq növləri yaşayır. Yasaqlıqda köçəri və yerli-daimi yaşayan quşlardan turac, dovdaq, mərmər cücə, dəniz qartal, məzar qartal, sultan toyuğu, ərsindimdik, qırmızıdöş qaz və s. vardır. Heyvanlardan – məməlilərdən canavar, tülkü, çaqqal, qamış pişiyi, porsuq və s. yaşayır.

Kiçik Qızılağac Dövlət Yasaqlığı əsasən burada yerli və köçəri quşların qorunması məqsədi ilə yaradılsa da, təbiətin bütün fauna və florası qorunur. Burada təbiətin mühafizəsi istiqamətində gələcəkdə görülməli işlər hələ də çoxdur və bu istiqamətdə dövlət tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Hirkan Dövlət Təbiət Yasaqlığı – Yasaqlıq Lənkəran və Astara inzibati rayonlarının ərazisində 2005-ci ilin dekabrında yaradılmışdır. Yasaqlığın ərazisi 1553 hektara bərabərdir. Əsasən meşə fondundan olan ərazilərdə yaradılmışdır. Yasaqlığın əsas məqsədi Hirkan Milli Parkı ilə həmsərhəd meşələrin mühafizəsidir. Lakin Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı kitabı”na daxil edilmiş nadir və nəsli kəsilmək təhlükəsi altında olan heyvan növlərinin miqrasiya yollarının, həmin ərazidə ekosistemin bütövlüyünün və bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanmasıdır.

Rvarud Dövlət Təbiət Yasaqlığı – Yasaqlığın ərazisi 510 hektara bərabərdir. Bu isə respublikadakı yasaqlıqların ümumi sahəsinin 0,13%-ni, Azərbaycan ərazisinin isə 0,006%-ni təşkil edir. Yasaqlıq Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin 02 oktyabr 2009-cu il sərəncamına əsasən, Lerik rayonunun inzibati ərazisində yaradılmışdır. Yasaqlığın əsas məqsədi ərazidə kompleks landşaftın mühafizə olunmasıdır. Yasaqlığın ərazisində flora və fauna kompleks şəkildə qorunur.

Hirkan Milli Parkı – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 9 fevral 2004-cü il tarixində yaradılmışdır. Milli Park Azərbaycanın cənub-şərqində, Lənkəran inzibati rayonu ərazisində yerləşir. Milli Parkın yaradılmasında əsas məqsəd həmin ərazidə təbiətin kompleks şəkildə qorunması, üçüncü dövrün relikv və endemik bitki növlərinin mühafizəsi, Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı kitabı”na daxil olan tipik flora və fauna növlərinin qorunub saxlanması, ətraf mühitin monitorinqinin həyata keçirilməsi məqsədini daşıyır. Eləcə də ictimaiyyətin məlumatlandırılması, tədqiqatların aparılması turizm və istirahət üçün şəraitin təşkil olunmasıdır. Parkın ərazisinin çox hissəsi meşələrlə örtülüdür. Parkın sahəsi 40,358 hektara bərabərdir. Landşaftı əsasən meşə və dağ-meşə landşaftından ibarətdir. Burada Budaqlı danaya, Hirkan bigövəri, Postuxod dağsarımsağı, Buasye armudu, qanadneyvə, yalanqoz, ürəkyaarpaq qızılağac, şabalıdyarpaq palıd, vələsyarpağ azatağacı, vələs, şərq fıstığı və s. relikv və endemik bitkilər yayılmışdır. Heyvanat aləmində qara leylək, hirkan arıquşu, qaratoyuq, sığırçın, çöl muymulu, Talış qırqovulu, Türkünstan qırğısı, çöl donuzu, porsuq, yenok, canavar tülkü və s. yayılmışdır. Hirkan Milli Parkında “Qırmızı kitabı”na düşmüş bir çox bitki və heyvanat aləminin müxtəlif növləri yaşayır. Bunlara Hirkan şimşəsi, Hirkan qozası, Lənkəran gülxətmisi, giləmeyvəli qara cökə, Talış uzunbığı, Talış məxməri kəpənəyi, qara leylək, cırtan qartal, tirəkdaz, önəsiyə bəbiri, vəşaq, zolaqlı kaftar və s. göstərmək olar (Qarayev, 1987:75).

Qızılağac Milli Parkı – 2018-ci ilin sentyabrında – 99060 hektarlıq bir ərazidə Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunun bazasında yeni milli park – Qızılağac Milli Parkı yaradılmışdır. Milli Park Lənkəran – Masallı və Neftçala inzibati rayonlarının ərazisindədir. Əsasən su bataqlıq ərazisi və Xəzər dənizi sahili landşaftını əhatə edir.

Milli Parkın ərazisində bitkilərdən Xəzər şanagülləsi, ağ suzanbağı, ucyarpaq və oxuyarpaq qamış, dəniz liğvəri, ciyən, ətirli yovşan, xəzər salısevdisi, xəzər sarıbaşı və s. geniş yayılmışdır.

Heyvanlar və quşlardan turac, qamışlıq fərəsi, kiçik ağ dağ, çöl donuzu, canavar və s. yaşayırlar. “Qırmızı kitabı”na daxil olan flora və fauna mövcuddur. Bunlara qamışlıq pişiyi, adı qızılqaz, ağqaşqaz, adı göydimdik, mərməri ördək, adı bəzgak, çöl heyif misal ola bilər.

Milli Parkın ərazisində turistləri cəlb edən, “Şeyx Zahid” türbəsi, “Xəlifə” türbəsi, “Dairəvi Qaza” (“Zindan”) memarlıq abidəsi, “Mirəhməd xanın evi”, “Lənkəran mayakı”, “Bəlləbur qalası” mövcuddur (12).

Milli Parkın ərazisində turistlərin nəzərini çəkən 4 növ az yayılan və 3 növ Qafqaz endemik bitkisi (yalnız Qafqaz regionunda rast gəlinir) – hibrid qovağı, sapvari bağayarpağı, Qrossgeym topgülü və bir növ endemik buruncuğlu turp qeydə alınmışdır. Bu cür tarixi yerlərin olması və ərazidə endemik və reliktd bitkilərin olması gələcəkdə burada turizmin inkişafına geniş imkanlar yaradır.

Nəticə

Qoruqlar, milli parklar və yasaqlıqlar vasitəsilə respublikanın təbiəti rütubətli subtropik, arid, bozqır və yarımsəhra ərazilərinin quru, dəniz, göl, bataqlıq və çay sahələrinin təbiət kompleksləri, flora, fauna, torpaq və su sərvətləri qorunur. Eləcə də cənub bölgəsi – Lənkəran təbii vilayətinin təbii kompleksləri ərazidə yaradılmış milli parklar, qoruqlar və yasaqlıqlar vasitəsilə qorunur. Bütün bunlara baxmayaraq, Hirkan Dövlət Qoruğunda qiymətli ağac növləri – dəmirağac, şümşad, Qafqaz xurması və s. bu kimi endemik və reliktd ağaclar yerli əhali tərəfindən qanunsuz kəsilir, meşə sahəsində il boyu mal-qara otarılır. Meşəliyi əhatə edən təsərrüfatlar da meşəyə mənfi təsir göstərir. Yerli əhali meşədən plansız istifadə edir. Bu da meşənin təbii bərpaşına mənfi təsir göstərir.

Qızılağac Dövlət Qoruğu ərazisində yaradılan balıqçılıq təsərrüfatı qoruğun flora və faunasına mənfi təsir göstərir. Köçəri və yerli quş növləri də mövsümündən kənar dövrlərdə ovlanır. Bu da quşların nəslinin kəsilməsinə gətirib çıxarır. Balıq ovu il boyu yerli əhali tərəfindən icazəsiz həyata keçirilir.

Bütün bunların qarşısını almaq məqsədilə cənub bölgəsi Lənkəran təbii vilayətində yeni meşəlik və balıqçılıq təsərrüfatları yaradılmalıdır. Dövlət əraziyə tam nəzarət etmək üçün yeni-yeni qorunan ərazilər yaratmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Budaqov, B. (1977). Təbiət qoruyaq. Bakı: Elm, 73 s.
2. Daşdıyev, R. (2010). Landşaftın ekologiyası. Bakı: MBM, 140 s.
3. Əliyev, H. (1982). Həyəcan təbili. Bakı: Azərnəşr, 176 s.
4. İbrahimov, T. (2011). Azərbaycan qoruqlarının ekoloji problemləri. Bakı: Mars-Print, 255 s.
5. İbrahimov, T. (2006). Qızılağac dövlət qoruğu. Bakı: Mars-Print, 95 s.
6. Kərəmov, N. (1977). Qırx il səyahətdə. Bakı: Azərnəşr, 182 s.
7. Məmmədov, Q., Xəlilov, M. (2005). Ekologiya və ətraf mühit. Bakı: Elm, 879 s.
8. Mustafayev, Q. (1970). Təbiətin qorunması. Bakı: BDU, 199 s.
9. İbrahimov, T., Əsədov, K. (2015). Azərbaycanın Milli Parkları. Bakı: TEAS, 335 s.
10. Əliyev, H., Həsənov, N. (1972). Talışın landşaftı. Bakı: Elm, 99 s.
11. Qarayev, İ. (1987). Azərbaycanın reliktd ağacları. Bakı: Azərnəşr, 75 s.
12. <https://eco.gov.az>

Rəyçi: coğ.ü.e.n. Kərəm Bayramov

Göndərildi: 09.08.2022

Qəbul edildi: 18.09.2022